

фізики, устійненій усіми розумними людьми, що завдали собі труду її студіювати. Я не хочу тим сказати, що нема у фізиці ніяких противенств, а лиш це, що тим способом зібрано значну скількість безсумнівного матеріалу. Ризикую, що тому, що маю до діла все з очевидним, стану неінтересний, коли спробую стосувати ту саму методу із звичайної своєї ділянки до дискусії відношення між наукою і вірою; одначе думаю, що найменше девять десятих контроверзії на тому полі береться із замішання, яке повстає через те, що не усунено чужих та чисто випадкових елементів, або що попросту не зрозуміли фактів чи то ясно устійнених, чи то таких, які в практиці загально признані добре поінформованими людьми.

Здається, в нинішній добі відживає знову дивним способом точка погляду, що цілком не годиться з розвитком віку, в якому живемо, ця точка, якій розумні провідники і науки, і релігії усіх часів відмовляли всякої основи існування.

Я не думаю, що щонебудь я хочу сказати, буде мало який вплив на ті групи, у яких вже існує упередження, та які цілком не мають інтересу в об'єктивній аналізі ситуації; одначе я можу надіятися, що дехто з молодих, яких ум занепокоїла контроверзія, може дещо скористає з пригадки фактів, на мій погляд очевидних та незаперечених.

Перший факт, що видається мені вповні очевидний та якого розумні люди не квестіонують, є, що в дійсності нема якого-небудь конфлікту між наукою і релігією, коли їх правильно розуміємо. Напростіший і імовірно найбільше переконуючий доказ правди цього твердження найдемо в свідочстві найбільших умів, що були проводирами на полі науки з одного, а на полі релігії з другого боку. Приймім н. пр., що виберемо найбільші імена з останніх двох століть в історії британської, або що на одно вийде, світової науки. Кожний признає, що найясніші зорі тої історії, які сіяли від 1650 до 1920 р., це Ньютон, що його життя зосередилося около 1680; Фарадей, що жив коло 1830; Мексуель 1870; Кельвін 1890 і лорд Релій, що вмер 1921 р.¹⁾ Ніде і ніколи не найдеться серйозніших глядачів правди, більше проникливих інтелектів, як вони, а одначе кожний з них щиро та явно придержувався релігії. Чейже Кельвін перший визначив вік землі на яких мільон літ, а одначе не бачив найменшої незгідности, з огляду на перші уступи Книги Битія, між своїми науковими вислідами і своєю приналежністю до церкви, до якої належав усе життя і якій постійно служив. Справді, в 1887 р., коли був на найвищому ступні свого значіння, писав він: „Я вірю, що

¹⁾ Isaac Newton, загально відомий геніяльний математик і фізик XVII і XVIII віку; Michael Faraday (1791—1867), основник електродинаміки й електрохімії; James C. Maxwell (1831—1879), основник електромагнетної теорії світла, предтеча радіотехніки; William Thomson, lord Kelvin (1824—1907), один з найбільших фізиків XIX ст.; John W. Rayleigh (1842—1921) відкрив разом з Ремзеем благородні гази в атмосфері, відомий з праць в теорії радіоактивних тіл (1904 р. нагорода Нобля). — *Перекл.*

чим точніше студіюємо науку, тим дальше відводить вона нас від чогось, що є схоже на атеїзм". А знову в 1903 р. наприкінці життя написав ось що: „Коли думаєте достаточного строго, то наука приневолить вас вірити в Бога, що є основою усякої релігії. Побачите, що вона не противиться релігії, але її попирає". Його біограф Silvanus P. Thompson каже: „Його віра була завжди дуже проста та діточа, недогматична і незаплямлена сектантським огірченням. Йому було прикро слухати, коли молоді люди, що не знали цілком глибших сторінок існування, висказували незрілі атеїстичні погляди". Анальогічні подібні випадки знайдемо, коли звернемося до біографії других вище згаданих мужів, а не забудьмо, що їх вибрав я не тому, що це були релігійні люди, а тому, що їх загально признали передовими вченими. Справді, я сумніваюся, чи світ видав колинебудь на якомубудь полі дослідів мужів з більше провідним умом, як тих двох, Ізаака Ньютона і Джемса Клерка Мексуеля.

А як хто скаже, що я кличу на свідків лиш фізиків, і то англійців, то послухаймо мужа, якого французький нарід нераз називав першим між французами, та який є також певно паром між біологами, що колинебудь жили, а саме Люї Пастера¹⁾, про якого каже його біограф: „Вкінці не забудьмо, що Пастер був глибоко релігійною людиною. На його гробі в Інституті Пастера написані ось такі слова про нього: „Щасливий він, що несе Бога в собі, ідеал краси, якому він є послушний — ідеал штуки, ідеал науки, ідеал рідної землі, ідеал чеснот Євангелії“.

Або, знову, коли б мені закинули, що я покликуюся виключно на свідоцтво минулого, того, що було перед початком ХХ століття, в якому живемо, то я міг би навести свідоцтво точно аж до нинішнього дня, а саме зажадати від вас назвати тузін визначних сучасних американських вчених і показати вам, що велика їх більшість дає очевидне свідоцтво не лиш повної відсутности антагонізму між царинами науки й релігії, але й свідоцтво власних основних релігійних переконань.

Звернімся до другої сторони малюнку і спитаймо, які були погляди найвизначніших і найбільше надхнених релігійних провідників на відношення науки і релігії, а дістанемо цілком подібне свідоцтво. Чи ж не сказав сам Христос: „Пізнайте правду, а правда вчинить вас свободними“? Нема взагалі ані одної силіаби в тому, що Він вчив, ані одної якої ідеї, що він ввів в людське життя, яка могла б оправдати того, хто бажав би Його примістити по стороні визнавців антагонізму між науковою правдою і найглибшою з духових вартостей. Не було би тоді віри в науку Ісуса, ані якихнебудь устних передань. Релігією було для Нього життя любови та обовязку, простий вислів Золотого Правил²⁾.

¹⁾ Louis Pasteur (1822—1859), великий хемік бактеріолог, один з найбільших добродіїв людства (лік проти скаженини). — *Перекл.*

²⁾ Матей 7. 12. „що хочете, аби вам люди робили, те повинні ви їм робити; бо це є закон і пророки“. — *Перекл.*

З черги перейду до *другого* очевидного факту і покажу, чому з природи річей тут не може бути конфлікту. Треба сейчас спробувати окреслити для нас самих, яке є місце науки, а яке релігії в людському життє. *Ціллю науки є розвивати без упереджень чи то пересудів знання фактів, законів і процесів природи. З другої сторони, може ще важніше завдання релігії, розвивати совість, ідеали та змагання людського роду.*

Думаю, що дефініція науки вповні згодиться з тим усім. Дефініція релігії у своїй суті міститься в науці Ісуса, що не занімався сам цілком вірою, але сконцентрував усю свою науку на життє служби другим та поширення духа любови¹⁾. Це очевидно правда, що наукова і релігійна сторінка життє часто входять в контакт зі собою і взаємно себе піддержують. Наука без релігії може очевидно стати для людського роду скорше прокляттям ніж благословенством, одначе наука, кермована духом релігії, є ключем поступу та надією на будуче. З другого боку історія дала докази, що релігія без науки родить догматизм, біготерію, переслідування, релігійні війни та всякі другі нещастя, що в минувшині звалювалися на людство в ім'я релігії — нещастя, що стали такими фатальними для самої зорганізованої релігії, що в даних часах та даних околицях найкращі характери та в дійсності дуже релігійні люди найшлися поза церквою. В деяких околицях така є і нині ситуація, і денебудь так є, то тому, що стратили з очей суть релігії та погребано її чи то під теологічними чи піддругими зверхними одягами, які точно відповідають „мяті, анижові та кмінові“ часів Христа. Коли хто хоче бачити, які нещастя можуть спричинити такі нарости на справі дійсної релігії, нехай перечитає історію церкви в Малій Азії в перших шістьох століттях і побачить, що можуть зробити секти і схизми та безмістовні сварки про натуру особи Ісуса, що би виссати живу кров з духа Його науки та нарушити успішність організації, створеної з одинокою метою поширення того духа.

Це справді проста та правдиво наукова дорога, що би найти, що є серцем і осередком християнської науки, основна і вітальна річ, яка стоїть на першій місці в людській суспільності; і було би задалеко вертати взад і з залишенням подробиць обсервувати, який є спільний елемент усім християнським церквам. Хто це зробив би, то побачив би, що тим елементом є життє і наука Христа, які складаються на цілість, суттєву для Християнізму, що поширення духа альтруїзму, Його ідеалізму та Його віри в братерство людей та батьківство Бога є великою метою Християнської релігії²⁾. Іншими сло-

¹⁾ Треба завважити, що Христос серед своєї практичної діяльності для служби другим безнастанно вимагав віри в проповідувані Ним правди, як н. пр., що він є Месією, Божим Сином і цілу низку інших правд. *Ред.*

²⁾ Автор поминає обявлені Ісусом метафізичні правди, які є спільні всім християнським релігіям і які є основою християнської етики. *Ред.*

вами, релігія існує, як сказано вгорі, щоби розвинути совість, ідеали та змагання людського роду.

Мій *третій* очевидний факт є, що і *наука і релігія осягнули теперішній свій стан через процес розвою від дуже сирих початків*. Це загально признали щодо науки, а щодо релігії, то найбільше поверховна студія історії вказує на правдивість цього погляду. Релігійні ідеали і практика американських індіан та усіх других примітивних племен, з їх тотемами-жердками¹⁾ та їх закляттями, були очевидно дуже примітивного типу. Ідеї обовязку, відвічальности, все находили місце в тих релігіях, одначе мотиви належного поведення, так як їх розуміла примітивна людина, були з нашої теперішньої точки погляду дуже темного, а навіть недостойного роду.

Одначе чи це не є вповні очевидне, що релігія не може підвестися можливо вище над сили розвитку того народу, якого ідеали висловлює? Ніщо не може показати краще того процесу розвитку, як сама Біблія, бо перші Книги Старого Завіту подають концепцію Бога, очевидно характеристичну для того часу, одначе цілком нас не вдоволяючу, бо це був справді Бог і ввічливий і справедливий для власного Свогого вибраного народу, але мстивий і жорстокий і цілком неуважливий на добро тих, що були поза тою вибраною групою. Та недокладна концепція розвинулася й ублагороднилася за час жидівської історії, як це показує Біблія, аж найшла свою кульмінацію в загальній любові і батьківстві, що їх проповідав Ісус. Хто хотів би заперечити цей розвоєвий процес науки і релігії, так ясно зображений в історії минувшини, цей мусів би замкнути очі на очевидні факти, представлені в цілій історії, зі святою історією включно²⁾.

¹⁾ Тотем — це якась природна річ (пр. дерево, звіря), від якої примітивна людина, або й ціле племя виводить свій рід. -- *Перекл.*

²⁾ Слова автора вимагають пояснення. Безумовно природна релігія, що спирається виключно на людському розумі, не може підвестися вище над сили розвитку народу, якого ідеали висловлює. Одначе це твердження є неправдиве у відношенню до надприродної, Богом объявленої релігії. Найкращим доказом цього є факт, що Христова релігія містить такі тайни, які перевищують сили всіх людських розумів, як н. пр. правди про Пресвяту Трійцю, воплочення Божого Сина, Евхаристію і т. д. Інша справа в тому, що в Св. Письмі є деяка еволюція в обявленні, а саме: Бог, беручи на увагу рівень, знання і потребу людей, як найліпший педагог обявляв не всі правди відразу, а ступнево. Для переведення спасення людського роду Бог вправді вибрав ізраельський нарід, щоби в ньому збереглася віра і надія на Спасителя в своїй чистоті і тим народом в особливий спосіб піклувався, одначе з того ще не слідує, що Бог був ввічливий і справедливий лиш для вибраного Собою народу, а для інших народів мстивий, жорстокий і неуважливий на їх добро. Бог жорстоко карав і самих ізраелітян, щоби вдержати їх у вірі і піднести з упадку, ідолопоклоства тощо (злиди на пустині по виході з Єгипту, криваві наїзди поганських сусідів на Палестину, асирійська й вавилонська неволя, збурення Єрусалиму і т. п.). Для поганських народів Бог був уважливий, бо у своїх обявленнях завжди повтаряє обітницю зіслати приходом Месії благословення на всі народи землі. А якщо Бог не раз казав боротися з іншими народами, то це було або для оборони ізрае-

Для мене представляло все великий інтерес і користь, а саме, коли я був наставлений оцінювати суворо великих релігійних провідників в минувшині, як н. пр. Павла чи Мойсея, пробувати перенести себе самого живцем в їх окруження, з їх недостачею наукового знання, з інтерпретацією життя, з їх обмеженої точки погляду, з їх формулюванням правил відносно поведіння, приміром в справах гігієни, так як це приписує Второзаконня, з їх спробою вияснення таємних явищ природи, як затемнення, біснуватість і т. п.; а коли я це робив, то я все дивувався, що ті люди дивилися так ясно, як могли, і поводитися так добре, відділяючи основне від випадкового. Одначе труднощі в оцінці великих проводирів минувшини, на основі їх поглядів, а не наших, приказує нам так поступати, немов би ми формували якусь справедливу оцінку і їх самих і їх причинків до розвитку раси. Ось тут є зміст усієї проблеми. Коли раз приймемо цю точку погляду, то ніколи не прийде нам на думку питати, чи Генезу треба трактувати як сучасний учебник науки. Вона була писана давно передше, заки була така річ як наука. Це незвичайно важна річ з кожної точки погляду тямити, що сама Біблія не має ніякої претенсії до наукової правильности, або по тій самій причині, до усного надхнення. Це радше спис релігійних переживань і розвитку великої раси¹⁾.

Мій четвертий очевидний факт є, що кожний, хто роздумує над світом, вірить в цей чи в другий спосіб в Бога. Мені здається так очевидне як віддих, що кожна людина, настільки розумна, що пізнає власну неспромогу зрозуміти проблему існування, зрозуміти, звідки вона прийшла та куди вона йде, мусить в почуттю цієї ігноранції та обмежености признати екзистенцію Чогось, Сили, Єства, в якому і через яке вона сама „живє, рухається й існує“. Ту Силу, те Щось, те Існування називаємо Богом.

Позвольте мені від тепер уживати слова Бог на означення того, що находиться поза тайною екзистенції, і того, що дає їй значіння. Думаю, що мене розумієте, коли кажу, що я ніколи не знав розумної людини, яка не вірила б в Бога.

Пятий мій очевидний факт є, що в історії світу були два великі впливи, що робили доброту визначною характеристикою в концієції Бога. Перший вплив, це Ісус з Назарету; другий вплив, це розвиток модерної науки, а в першій мірі розвиток теорії еволюції. Всі релігії, з християнством включно, уперсоніфікували духа зла і духа доброго, а в деяких випадках признали першому головний вплив. Всі ми бачимо в життю багато такого, що наміряє зробити з нас песимістів. Добре не все має перевагу. Справедливість не все тріюмфує. Який є змісл екзистенції?

літян, або для покарання самих поган. Серед таких склонних до ідопоклонства ізраелітян могла зберегти правдиву релігію лиш Божа опіка — кари та впливи пророків. *Ред.*

¹⁾ Щодо цього гл. 2-га примітка на 111. стр. *Ред.*

Чи вона варта труду? Чи ми ідемо кудинебудь? Ісус і сучасна наука дали відповідь в потверджуючій змислі. — Ісус вважав це післанництвом Свого життя проповідати новину про доброту Бога. Він жив в віці, що мав глибоку ігноранцію сучасної науки. Він, маючи до діла з недугами і злом, послуговувався висказами, які були відповідні для його часу, самотніми висказами, які його слухачі могли розуміти, однак Він бачив Бога, що дбає про кожну пташку і що кермує при допомозі любови світом для щастя і добра усіх еств. Подібно наука, формує теорію еволюції, бачила, що світ через безчисленні століття розвивав щораз вищі і вищі якості в напрямі ліпших і ліпших річей. Вона описує Бога, якнебудь можна би його розуміти, як сутнє добро, що дбає про основу ексистенції та про мотиви для сотворення якнайбільшої суми ексистенції, у якій ми творимо частину великого пляну поступу світу. Ніколи не дано людському умові субтельнішої концепції Бога, як ту, яку дала наука, що представляє його як того, що проявляє себе впродовж безчисленних століть в розвитку землі як мешкання людини і в віковичнім вдихуванні життя в живу матерію, з кульмінацією в людині з її духовою натурою і її богоподібними талантами.

Однак дозвольте мені піти крок дальше. Наука, кинувши світло на загально прийнятий факт, хоч не вповні іще очевидний і незаперечений, що нема світу, в якому все твориться випадково, але що світом вповні править закон, подала людині найважніший мотив для доброти, який колинебудь вона могла видістати, важніший навіть, як цей, що його наводив Ісус. Висказ „щонебудь людина посіє, це також збере“ вже більше не є лиш біблійним висказом, це правда, що вселилася в свідомість людства впродовж останніх сто років завдяки науці фізики, хемії і біології. Так отже наука не лиш вчить, що Бог є добрий, але одночасно дає людині найсильніший мотив до пристосування себе до схеми доброти, якою Бог вивінував природу. Вона не лиш вчить, що недуга родить недугу, але також, бодай при допомозі заключення, що ненависть родить ненависть, що нечесть родить нечесть, що наслідком гріху є смерть, а з другого боку, що любов родить любов. *Вона вчить, що моральні закони і фізикальні права є рівно правами природи, та що порушення одних чи других веде до нещастя і нужди.*

На закінчення цього короткого звіту про віру вченого, дозвольте мені змалювати одну ситуацію і поставити одно питання. На весну 1912 р. великий корабель Титанік зударився з ледовою горою і розбився. Почав потопати. Ратункових човнів було за мало. Відізвався приказ „жінки наперед!“ Мушчини подалися назад. Човна заладовано, а мушчини згнули з кораблем. Назв'їм це геройським ділом. Чому вони так зробили? Може відповісте, що тому, бо такий є закон моря, та що мушчини воліли радше вмерти, як жити по порушенню цього закону. Та возьмім простіший випадок, бо я хочу основнішої відповіді. Двох людей

